

Tarixi Azərbaycan şəhəri İrəvan yalnız öz mədəni irsi, zəngin abidələri ilə Qafqazda nümunə deyildi, həm də təhsil sahəsindəki uğurları ilə diqqət mərkəzində idi. Qərbi Azərbaycan, İrəvan təhsili barədə danışanda ilkin olaraq yadıma İrəvan Müəllimlər Seminariyası düşür. Bu seminariya nəinki Qərbi Azərbaycanda, eləcə də ətraf bölgələrdə çox populyar olub.

Mənbələrdən əldə etdiyimiz məlumatlarda bildirilir ki, XIX əsrin axırları XX əsrin əvvəllərində İrəvan şəhərində fəaliyyət göstərən bu təhsil ocağının ilk əsasnamələrinə görə, bu tip təhsil müəssisələrinə 16 yaşdan yuxarı pravoslav oğlan uşaqları qəbul oluna bilərdi. Lakin 1875-ci ildə qəbul edilən "Müəllimlər seminariyaları haqqında təlimat"da seminariyalarda pravoslavlarla yanaşı, müsəlmanların da təhsil almasına icazə verildi. İrəvan Müəllimlər Seminariyası Rusiya İmperiyasının Dövlət Şurasının 20 oktyabr 1880-ci il tarixli qərarına uyğun olaraq yaradılır. Məlumatlara görə, 37 ilə qədər fəaliyyət göstərən bu təhsil ocağı 1918-ci ilin 6 avqustunda İrəvan gimnaziyası və Uluxanlı məktəbi ilə eyni vaxtda bağlanıb.

Professor Ferrux Rüstəmov "Bakı-Xəbər"ə bildirdi ki, 1862-si ildə İrəvan quberniyasında 206 təhsil müəssisəsi (dini və dünyəvi) fəaliyyət göstərirdi və orada 293 müəllim (azərbaycanlı, erməni və rus) dərs deyirdi. O, vurğuladı ki, təhsil alan şagirdlərin 4256-sı oğlan, 117-si qız idi ki, onlardan 1500 nəfərdən çoxunu müsəlmanlar təşkil edirdi. "İrəvan Müəllimlər Seminariyasında 128 nəfər təhsil alırdı ki, onlardan da 30 (23,4%) nəfəri azərbaycanlı, 37 (28,9%) nəfəri erməni, 52 (40,6%) nəfəri rus idi. Həmin dövrdə Zaqafqaziya Müəllimlər Seminariyasında 132 nəfərdən 54-ü (40,9%), İrəvan şəhər məktəbində oxuyan 152 nəfərdən 39-u azərbaycanlı idi. İrəvan xalq məktəbləri direktiyasına tabe olan məktəblərdə oxuyan 9561 nəfər oğlandan 1580 nəfəri, 1855 qızdan 119-u azərbaycanlı idi".

İrəvan Müəllimlər Seminariyasının təşkilindən danışan F.Rüstəmov qeyd etdi ki, Müəllimlər seminariyasının ilk əsasnaməsinə görə, bu tip təhsil müəssisəsinə 16 yaşdan yuxarı pravoslav oğlan uşaqları qəbul oluna bilərdi.

"1875-ci ildə qəbul edilən "Müəllimlər seminariyaları haqqında təlimat"da seminariyalarda pravoslavlarla yanaşı, müsəlmanların da təhsil almasına icazə verildi. 1879-cu ildə Daşkənddə Türkünstan Müəllimlər Seminariyası, Orsk şəhərində Qazax Müəllimlər Seminariyası açıldı. Rusiya Dövlət Şurası 20 oktyabr 1880-ci ildə "Kutaisi və İrəvan quberniyalarında müəllimlər seminariyalarının təşkil edilməsi haqqında" qərar qəbul etdi. İrəvan Seminariyasına dövlət xəzinəsindən 28.350 rubl vəsaitin ayrılması nəzərdə tutuldu".

O vurğuladı Xalq Maarif Nazirliyi tərəfindən İrəvan Müəllimlər Seminariyasının ştat cədvəli də təsdiq edilib. "İrəvan Müəllimlər Seminariyası 8 noyabr 1881-ci ildə 9 müəllim, 42 şagirdlə fəaliyyətə başladı. İlk vaxtlar seminariyanın binası yox idi. İrəvan Xalq Təsərrüfatı İnstitutunun indiki binasında fəaliyyətə başladı. Seminariyanın ilk direktoru görkəmli maarifçi Yakob Stepanoviç Suşevski olmuşdur. O, ilk illərdə seminariyanın təşkilində böyük çətinliklərlə qarşılaşmalı oldu. Qori Müəllimlər Seminariyasının Azərbaycan şöbəsinin poçetelü A.O.Çernyayevskinin seminariyaya azərbaycanlı tələbələrini cəlb edilməsindəki çətinlikləri o da yaşamalı oldu. Kuban və Zaqafqaziya (Qori) Müəllimlər Seminariyasının mütərəqqi ənənələrindən bəhrələnən Y.S.Suşevski çətinliklə də olsa ilk tədris ilində seminariyaya 9 müəllimin, 42 şagirdin cəlb edilməsinə, maliyyə məsələlərinin həllinə nail oldu.

İrəvan Müəllimlər Seminariyası fəaliyyətə başladığı ilk dövrdə tədris prosesi üçün lazımı səviyyədə əlverişli şərait olmayan, illik icarə haqqı 5 min rubl olan birmərtəbəli binada yerləşmişdi. Binanın qapısının üzərindən kiçik bir lövhə asılmışdı. İrəvan təhsil tarixinin tanınmış tədqiqatçısı dos.Çələl Allahverdiyev araşdırmalarına görə, həmin

Qərbi Azərbaycan ziyalılarının tarixində İrəvan Müəllimlər Seminariyası..

Ferrux Rüstəmov: "İrəvan Müəllimlər Seminariyası 8 noyabr 1881-ci ildə 9 müəllim, 42 şagirdlə fəaliyyətə başladı"

lövhenin üzərində əski ərəb əlifbası ilə bu sözlər yazılmışdı: "Əcəb səadətə çatdıq görüb əsl səidi, bu zülmət içrə gördü gözə "Ziyayi-Rəşidi".

1901-ci ildə seminariyanın pedaqoji şurası təhsil müəssisə-

səsinə çevrilməsinə səbəb oldu".

Professor Rüstəmov vurğuladı ki, Qafqazdakı digər seminariyalar kimi, İrəvan Müəllimlər Seminariyasının da tərkibi beynəlmiləl idi. Onun bildirdiyinə görə, ilk təh-

ziyev (Qazızadə), Məmməd bəy Əli bəy oğlu Mahmudbəyov, Xəlil Məmmədəliyev, Həsən Nəsirbəyov, Saleh Məşədi Teymur oğlu Güllücinski, Ağa bəy Firudinbəyov Ağa bəy Rəhim bəy oğlu Firudinbəyov, Abbas Qədimov, Abbas Allahverdi oğlu Qədimov, Əli Sultanov, Ferrux Ağakişibəyov, Əli Cəlilzadə, Mirzə Bağır Əliyev, Şixəli bəy Firudinbəyov, Cəfərbəy Cəfərbəyov, İbrahim Şahtaxtılı, Vahid Musabəyov, Rəşid bəy İsmayilov, Həbib bəy Səlimov, İsmayıl bəy Şəfəbəyov, Mirzə Abbas Məhəmmədzadə, Cabbar Məhəmmədzadə, İbadulla bəy Muğanlinski, Vahid Musabəyov, Hüseynəli bəy Rüstəmbəyov, Tağı bəy Səfiyev, Haşım bəy Nərimanbəyov, Şamil Mahmudbəyov, Həmid bəy Şahtaxtinski, İbadulla bəy Muğanlinski və b. ayrı-ayrı vaxtlarda seminariyanın məzurları olmuşdur. Türkiyənin görkəmli rəssamlarından olan İbrahim Səfi də həmin seminariyanın məzunu olmuşdur.

Seminariyanın məhz erməni fitnəsi ilə bağlandığına diqqət çəkən alim "1918-ci ildə ermənilərin azərbaycanlılara qarşı törətdikləri etnik təmizləmə səbəbindən seminariya fəaliyyətini dayandırdı, müəllimlərin və tələbələrin bir qismi amansızcasına qətlə yetirildi, sağ qalanlar isə doğma yurdlarını tərk edərək Türkiyə və Azərbaycana pənah apardılar. Çar Rusiyasının bilavasitə dəstəyi ilə qədim Azərbaycan torpağında yaradılan İrəvan quberniyasının əsasında RSFSR-in köməyi ilə ilk erməni dövləti (Ararat) yaradıldı. Bu torpağın qədim sakinləri - azərbaycanlılar isə öz vətənlərində azsaylı xalqlardan birinə çevrildilər. Ermənistan K(b)P MK-nin əzəddə fəaliyyət göstərən Nəzəndəli xalqlar şöbəsinin müdiri Bala Əfəndiyev, Xalq Maarif Komissarlığının "Azlıqda qalan millətlər" bürosunun rəhbəri Mehdi Kazımovun, "Zəngi" qəzetinin məsul redaktoru Mustafa Hüseynovun və digər milli ziyalıların milli iradəsi və təkidli tələbləri sayəsində 1924-cü ilin oktyabr ayının 15-də İrəvan Müəllimlər Seminariyasının xələfi olan İrəvan Türk Pedaqoji Texnikumu açıldı..." - deyər bildirdi.

İradə SARIYEVA

"1918-ci ildə ermənilərin azərbaycanlılara qarşı törətdiyi etnik təmizləmə səbəbindən seminariya fəaliyyətini dayandırdı..."

səsi üçün ayrıca bina tikmək qərarına gəldi, şəhərin yuxarı hissəsində (Daşlı küçədə) bağlarla əhatə olunmuş ərazi məktəb binası üçün ayrıldı. Bir il sonra memarlar Vasili Mirzoyan və Nikolay Kitkin layihəsi əsasında binanın tikintisinə başlandı. 1905-ci ildə tikintisi başa çatan binada on il İrəvan Müəllimlər Seminariyası fəaliyyət göstərdi. 1915-ci ildə bina kazarmaya çevrildiyindən seminariya Arnavirə köçürüldü. İki il müəllimlər seminariyası kimi fəaliyyət göstərən təhsil ocağı 1917-ci il fevral burjuva inqilabından sonra Rusiya imperiyasında fəaliyyət göstərən digər seminariyalar kimi üç illik pedaqoji kursa çevrildi və 1918-ci ildə isə öz fəaliyyətini tamamilə dayandırdı. Seminariyada ilahiyat fənlərini P.Q.Qambarov (pravoslav), Keşiş Q.Q.Amanasyanç (erməni-qriqoryan) və Axund Məmməd Bağır Qazızadə (islam) tədris edirdi. Axund Məmməd Bağır Qazızadə həm də tatar (Azərbaycan) dili müəllimi vəzifəsində çalışırdı. 1883-cü ildə seminariyada A.A.Karamosko, İ.A.Tamamşev, S.A.Nazaryan, A.O.Raymaman, Bazilyeviç, E.K.Bayor müəllim kimi çalışırdı. 1884-cü ildə P.Q.Qəmbərov keşiş A.Sokolovla əvəz olunmuş, yuxarı siniflər açıldığından yeni müəllimlər - İ.M.Klopov (rus dili və tarix), A.İ.Lyau-danski (riyaziyyat), V.Divıçkiy (təbiət elmləri və coğrafiya), N.A.Suvorov (ibtidai məktəbin müdiri), S.N.Kaspazde, A.B.Zeldliç, V.V.Zaüçov və b. pedaqoji fəaliyyətə cəlb edilmişdir. 1885-ci ildə müəllimlərin sayı 12-yə, 1889-cu ildə 13-ə çatdı. Kollektivinin təcrübəli, öz işini sevən müəllimlərdən təşkil edilməsi seminariyada təhsil-tərbiyə işlərinin ildən-ilə yaxşılaşmasına, nümunəvi tədris müəssisə-

sil ilində seminariyaya qəbul olunan 42 şagirdin 8-i rus, 28-i erməni, 6-sı azərbaycanlı idi: "İkinci tədris ilində azərbaycanlıların sayı xeyli artıdı. İkinci tədris ilinin sonunda tələbələrin ümumi sayı 54 nəfər olmuşdu ki, onlardan da 7-si rus, 23-ü azərbaycanlı, 23-ü isə erməni idi. Arxiv sənədlərindən məlum olur ki, hər il 15 nəfər azərbaycanlı tələbənin İrəvan Müəllimlər Seminariyasında dövlət vəsaiti hesabına oxuması və pansionada yaşaması müəyyən-ləşdirilmişdi.

Seminariyada təhsil müddəti 3 il idi, nəzəndə hazırlıq sinfi, nümunəvi ibtidai məktəb fəaliyyət göstərirdi. Seminariya iki qrupla (böyük hazırlıq qrupu və birinci qrup) başlamışdı. 1883-cü ildə üçüncü sinif təşkil olunmuşdu".

Seminariyanın azərbaycanlı müəllimlərindən söhbət açan F.Rüstəmov dedi ki, İrəvan Müəllimlər Seminariyasında Azərbaycan dili müəllimi vəzifəsində 1881-1897-ci illərdə Axund Məmməd Bağır Qazızadə, 1898-1903-cü illərdə Rəhim Xəlilov, 1904-1909-cu illərdə Həmid bəy Şahtaxtinski, şəriət müəllimi vəzifəsində 1881-1911-ci illərdə Axund Məmməd Bağır Qazızadə, 1911-1917-ci illərdə Axund Qazızadə işləmişdir. İrəvan Müəllimlər Seminariyasının məzunu olan Həbib bəy Səlimov (Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin generalı) az bir müddətdə seminariyada gimnastika (fiziki tərbiyə) müəllimi işləmişdir.

Seminariyanın azərbaycanlı məzurlarına gəlincə, alim bildirdi ki, Əhməd bəy Qaziyev, Əli Əşrəf Qaziyev, Həsən bəy Axund Molla Xəlil bəy oğlu Qaziyev, Fərəməz Mahmudbəyov, Yusif bəy Qa-